

Full Length Research Paper

Qaaccessa Akkaataa Fayyadama Afaanii Sirboota Haacaaluu Hundeessaa Keessatti

Taaddasee Hirphaa*fi Margaa Abbabaa

Yuunivarsiitii Jimmaatti Koolleejjii Saayinsii Hawaasaa fi Namoomaa
Email: yomiftade47@yahoo.com

Submission Date: October 31, 2020

Acceptance Date: June 10, 2021

Axeeraraa

Qorannoon kun akkaataa fayyadama afaanii sirboota Haacaaluu Hundeessaarratti xiyyeeffate. Kaayyoo guddaan qorannoo kanaa akkataa fayyadama afaanii sirboota Haacaaluu Hundeessaa keessatti mul'atan qaaccessuudha. Kaayyoo kana galmaan gahuuf mala akkamta fi dayeessa bifeessummaatti dhimma baahame. Adeemsa kana keessattis weelluulee Haacaaluu Hundeessaa qeenxeen weellifaman sadii filachuun qaaccessa haasbarruu fi sakatta'a dokimantii fayyadamauun akkaataa itti fayyadama afaanii gama irradeddeebii dhaamsagootaa, bilbila sagalee, malleen dubbii fi akkaataan teessuma barreeffamaa walaloo mul'atan qaaceffamaniiru. Bu'uuruma kanaan firii qorannichaa gama irra deddeebii walalichaan walqabatee dhamsagoonni dubbifamaa fi dubbachiiftuu jalqabarraan, gidduu fi xumura bo'oowwan walaloo keessatti bal'inaan kan mul'atan ta'uun adda baheera. Bilbilli sagaleelees xumura bo'oowwanii irratti (aa, bb, cc, dd...) ta'uun kan mul'atanii fi darbee darbee (abab...) kan keessatti argaman ta'uun beekameera. Akkaataa itti fayyadama malleen dubbiin walqabatees sirboota filataman keessatti atee, habalaka, arbeessuu, mitihee, nameessuu, fakkoommii / mallattoon nimul'atu. Gama biraan immoo akkaataa teessuma walaloo Haacaaluun walqabatee irradeddeebiin jechoota bo'oowwaan walaloo adda addaa keessatti mul'ateera. Akkasumas, bilbilli sagalee darbee darbee walsimachuu dhabuun nicaliqqisa. Ta'us, dhimmoonni akkasii kallattii barbaadameen ergaa dabarfachuuf kan oolu ta'uu qorannichi adda baaseera. Kana malees, sirboonni Haacaaluu ibsoota seenaa, eenyummaa fi kkf'n badhaadhoo waan ta'aniif ogeeyyiin ogumaa qaawwa gama kanaan mul'atu Haagutaniin yaboo qorannichaati.

Jechoota Ijoo: Fayyadama afaanii, akkaataa, walaloo, sirba, aartii

* Corresponding author.

Abstract

This study is a stylistic analysis of the late Hachalu Hundessa's songs. The main aim of the study was to explore various stylistic devices used in the late singer's songs. To achieve the objective, qualitative research method and the theoretical framework of formalism theory were employed. The data for the study were collected through both discourse analysis and document analysis. Three single songs of the singer that show the stylistic use of language like alliteration, assonance, rhyme, rhythm, and graphological deviation were selected and analysed. The findings revealed that use of alliteration and assonance at the beginning, middle, and at the end of verses. Rhymes of the verse are revealed in the form of (aa, bb, cc, dd...), and rarely (abab...) verse styles were performed. In addition, figurative speeches such as simile, metaphor, personification, apostrophe, hyperbola, antithesis, paradox and symbols, which gave value for his songs, were used in his songs. The graphological deviations in the songs were full of analogous at the end of the verse. Nevertheless, verses of contradictory were also observed though in rare cases. However, these graphologies were used for interpretive function of one's own individual meaning. The analysis also showed that his songs have connections with the historical background and cultural identities of the Oromoo. Accordingly, it is recommended that the other scholars should carry out a research particularly on his energetic songs to fill the aforementioned gap for the future.

Keywords: Language use, stylistic, poem, song, art

1. Seensa

1.1 Seenduubee Qorannichaa

Sirbi akaakuuwwan ogumaa bifa yeedaloon dhihaatan keessaa isa tokko. Kunis dhimmoota hawaasa keessatti bashannansisuu, bohaarsuuf, akkasumas miira keessoo ofii ittiin ibsachuuf, kan tajaajiludha. Akkuma beekkamu hawaasni Oromoo bara duriirraa eegalee hamma ammaatti sirbootaafi geerarsatti gargaaramuun wantoota adda addaa ibsachaa kan tureefi ammallee ibsachaa kan jiruudha (Awwal, 2103). Aartiin dhimma miidhagummaa hojii ogumaatiin walitti hidhatudha. Akka qeeqaan sochii bifaleessuu Raashiyaa (Russian formalism) keessatti qooda qabaachaa kan ture Victor Shklovsky (1917) jedhamu barruu aartii akka teknikatti jedhu keessatti maalummaa aartiifi hojii aartii ibsee jira. Aartiin wanti tokko keessa namaatti akka dhagahamu kan taasisuufi waan ibsu immoo fuulleen osoo hin taane bifa dhoksaa ta'een kan dhiheessu akka ta'e eeree jira. Hojiilee ogumaa kanneen keessaa sirbi isa tokko yoo ta'u; unka walalootiin barreessaan yookiin weellisaan kan yeedalloo itti uumee dhiheessudha.

Sirbi unka walaloo kan qabu yoo ta'u akka gooroo ogbarruutti fudhatamuu danda'a. Hiikni walaloo immoo kan hubatamuu danda'u karaa ifaafi jechoota hiika fuullee qabaniin osoo hin taane jechoota guyyuu irraa maqaniiti. Yaada kana ilaalchisuun Sylvan and William (2009) "Language of Poetry is abroad category that includes figurative speech as well as sound device" jechuun ibsa. Kunis hojiilee ogumaa unka walaloon qabu keessatti calaqqeen malleen dubbii haalli irra deddeebii sagalootaa kan mul'atu ta'uu agarsiisa.

Haaluma kanaan, hojiiilee aartii keessatti keessumaa akaakuuwwan ogbarruu garaagaraa keessatti maloonni wantoota baratamanirraa jallifamanii karaa dhageetti uumuu danda'aniin dhihaatan keessaa inni tokko akkaataa fayyadama afaaniiti. Berhanu, (2013, f. 308) yaada kana; "In the discussion of stylistics we concentrate on diction, the kind of word choices a writers makes syntax the order those words assume in sentence and the presence of figurative speech" jechuun ibsa. Yaada kanarraa kan hubatamu fayyadamni afaanii hojii ogumaa keessatti xiyyeeffatamuu kanneen qaban filannoo jechootaa, haala walsimannaa caasaa hima afaan tokkoofi akkaataa malleen dubbii itti hojiirra oolan ta'uu isaati.

Karaa biroo immoo dhimmootni akkaataa fayyadama afaanii keessatti ilaalamuu qaban haala ijaarsaafi irra deddeebii sagalootaa yookiin dhamsagoota afaan tokkooti. Yaada kana ilaalchisee Addunyaan (2014, f.167) yoo ibsu; "Fayyadama afaanii ilaalchisee irra deddeebiin dhamsagootaa (dubbifamaafi dubbachiiftuu), jechoonnifi caasaaleen wal qooman akkasumas, filannoon jechaa bakka guddaa qaba" jedha. Yaadni kunis kan agarsiisu fayyadama afaan ogumaa ilaalchisee akkaataa dhamsagoonni afaan tokkoo itti irra deddeebiin mul'atan kanneen akka irra deddeebii dubbifamaa (consonance) irra deddeebiin dubbachiiftuu (alliteration) walsimannaa caasaa afaaniifi filannoon jechaa ilaalamuu akka qaban kan ibsudha. Qorannoon kunis, akkaataa itti fayyadama afaanii sirboota Haacaaluu Hundeessaa qaaccessuu waan ta'eef dhimmootni irra deddeebii dhamsagootaa yookiin filannoo jechaafi malleen dubbii walaloo sirbichaa keessatti mul'ataniifi akkaataa teessuma barreeffama walaloo sirbichaa irratti xiyyeeffate.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Sirbootni walaloo weellistoonni yeedaloo itti uumuun miidhagsanii gurra hawaasaa biraan gahanidha. Kana keessatti miidhagina hojii oguma isaaniitiif haalli weellistoonni jechoota qindeeffachuun, akkasumas jechoota filachuun hojii aartii isaanii gurra uummataan gahan garaagarummaa qabaachuu ni danda'a. Kunis akkaataan fayyadama afaanii weellistootaafi hojiiilee aartii adda addaa keessatti mul'atu adda addumma qabaachuu mul'isa. Miidhagina hojii ogumaatiif immoo haalli fayyadama afaanii murteessaa dha. Halliday and Hassan, (198,f.250) "Literary language and poetry as a great extent where by making the language more beautiful" jechuun ibsu. Kunis akkaataan fayyadama afaanii walaloo keessatti karaa miidhagina qabuun yoo ta'e filatamaa akka ta'e agarsiisa.

Qorannoon kun akkataa itti fayyadama afaanii sirboota qeenxee Haacaaluu Hundeessaa "jirra, jirraa", "Maalan jira?" fi "Maasaan gamaa lafa hinbaatu" jedhaman irratti kan xiyyeeffatedha. Sadarkaalee fayyadama afaanii hayyoonni sadarkaalee adda addaatti keessan: haala dhihaatina hiika jechootaa (Semantic devices), haalaa caasaa afaanichaa, haala dhamsagootaa, (Phonological Deviation), haala teessuma barreeffama walalichaa, (Graphological Deviation) haala xiinhiikaa (haala fayyadama looga afaanichaa (dialectal Deviation)) fi filannoo jechootaa jedhaman keessaa; qorannichi haala dhamsagootaa, sagaleewwanii, filannoo jechootaa/ malleen dubbii fi haala teessuma barreeffamichaa irratti kan xiyyeeffatedha. Qorannooleen haala fayyadama afaanii ogwalaloo adda addaa keessatti hanga ta'e tokko hojjatamaniiru. Haata'u malee, hanga qorattoonni sakatta'anitti qorannoo gama unka walaloon walqatanii sirba Haacaaluu Hundeessaa irratti hojjataman hin mul'atan. Kanaaf, qorannoon dhimma unka walaloon walqabatee sirba Haacaaluu irratti hojjatamuu dhabuun ka'umsa qorannichaati. Gama biroon, dhageettii qabaachuu fi fudhatamummaan sirba isaa; akkasumas

gumaacha akkaataa fayyadama afaanii sirboota isaa keessatti mul'atan qorachuun barbaachisaa ta'ee argamuudha. Haaluma kanaan, sirboota Haacaaluu keessatti akkaataan fayyadamni afaanii maal akka fakkaatu agarsiisuuf qorannoon kun yayyabamee jira. Bu'uuruma kanaan, qorannoon kun gaaffilee armaan gadii deebisee jira:

1. Sirboota Haacaaluu Hundeessaa keessatti akkaataa fayyadama dhamsagootaa yookiin sagaleewwanii (phonological stylistic devices) maal fakkaatu?
2. Sirboota Haacaaluu Hundeessaa keessatti akkaataa dhihaannaa jechootaafi fayyadamni malleen dubbii maal fa'i?
3. Sirboota Haacaaluu Hundeessaa keessatti halli teessuma barreeffama walaloo sirbichaa (Graphology) maal fakkaata?

1.3 Seenaa Gabaabaa Haacaaluu Hundeessaa (1976-2012 A.L.I)

4. Artisti Haacaaluu Hundeessaan haadhasaa Aadde Guddattuu Horaafi abbaasaa Obbo Hundeessaa Boonsaarraa naannoo Oromiyaa, Godina Shawaa Lixaa, magaalaa Amboo Ganda Torban Kuttaayeetti A.L.I bara 1976tti dhalate. Gootichi ija barbadaa, Artisti Haacaaluu Hundeessaa akkuma umriinsaa barnoota sadarkaa tokkoffaaf gaheen bara 1981tti mana barumsaa Iddoo Liibanii fi Carii jedhamutti barachuun xumure. Barnoota sadarkaa lammaffaa ammoo mana barumsaa Ambootti barate. Gama jireenya dhuunfaasaatiinis hiriyyaasaa Aadde Faantuu Damissoo waliin waggoota shanan dura gaa'ila hundeeffachuun jiraachaa kan turan yoo ta'u, abbaa ijoollee sadii ture.
5. Akkuma Oromoon, "Jibichi korma ta'u addasaa irraa beekama" jechuun mammaakutti Haacaaluun umrii kichummaasaarraa kaasee ogummaan aartiitiin hawwatamee guddate. Yeroo daa'imummaasaarraa eegalee kiraaraafi masiinoo fudhachuutiin qarree fincaa'aa lagaafi burqaa bishaanii taa'ee ofumasaan ofjalaa qabee weeddisaa ture. Mallattoon dhiirummaafi gootummaas ijoollummaasaarraa kaasee ijaafi addasaarraa mul'achaa kan ture yoo ta'u, Adoolessa bara 1994tti hiriyyootasaa jaha waliin sababa fincila diddaa gabrummaa yeroo sanaa barattootaafi dargaggoota Oromoon dhohe keessatti waan hirmaateef qabamuun hidhame. Kanaanis Hacaaluufi hiriyyootni isaa afur waliin hidhaa waggaa shanii booda bilisa jedhamuun gadi lakkifaman.
7. Jaalalli ogummaa aartii Haacaaluu ijoollummaasaarraa kaasee keessa isaatti uumame karchallee Ambootti dagaaguun mul'ate. Achuma keessa taa'uunis walaloofi yeedaloo uumamaa keessasaatii waraabamee hindhumneen si'a jalqabaatiif weelluu albamiisaa, "Sanyii mootii" jedhu barreessuun xumure. Erga albamiinsaa, "Sanyii mootii" jedhu baaseen booda Artisti Jaambo Jootee waliin ta'uudhaan 'VCD' maxxansiisuun baasaniiru. Kana boodas, albamiisaa 2^{ffaa}, "Waa'ee keenya" jedhu hojjechaa osoo jiruu, Ameerikaa ('USA') irraa viizaan dhufeef. Kanaanis maastarii hojiisaa hiriyyaasaa Hingiduu Cimsaatti kennatee gara Ameerikaatti imaluuf dirqame. Albamicha galgala tokko osoo teenyuu yaada, "Dubbiin keenya yoo itti dhiisan nama hindhiisu, dubbii keenya akka hintaane, osoo jirruu akka hinjirree akka hintaane" jedhu dubbatee achumaan walaloo barreessuutti taa'e. Kanumaanis albamiisaa lammaffaa hojjechuu danda'e jechuudha. Sirboota albamichaa keessattis jaalalaafi kutannoo mirgi ummata Oromoo akka kabajamuuf hawwu haalaan ibsachuu danda'eera.

8.

9. Artisti Haacaaluun yeroo haalli nageenya biyya keessaa rakkisaa turetti Ameerikaa deemuudhaan hawaasa Oromoo dubbisaa tureera. Isaanis, biyyatti deebi'uu akka hinqabne gorsuun kadhaniyyuu, "Biyya abbaa koorraa eessattan hafaa? Achumatti galeen du'a!" jechuudhaan diinaan wal'aansoo qabuuf gara biyya abbaasaa, Oromiyaatti deebi'e. Innis jaalala ummatsaaf qabu nama afaaniin qofa otoo hinta'iin gochaan jiraachuun agarsiiseedha. Haacaaluun dubbii fi ogummaasaatiin taateewwan har'a mudatan osoo hinta'iin kan borii fi iftaaniis raajuun ummata Oromoo dammaqsaa, gorsaa fi akeekkachiisaa nama turee dha. Sagaleesaa kiilolee sanaan qawwee caalaa lolee lolchiiseera.
- ^{10.} 11. Gootichi Haacaaluu Hundeessaa artistii qofa osoo hinta'iin, qabsaa'aa seenaa, walqixxummaa fi bilisummaa sabootaa fi sablammootaaf halkaniif guyyaa osoo aara hingalfatiin hojjechaa turee dha. Haqa ummata Oromoo biyya Itoophiyaa jedhamtu keessatti cunqurfamuun awwaalamaa ture aartiidhaan deggaruun nama cichee hojjechaa ture. Kanaafis sirna kabaja Aduwaa bara 2011ratti seenaa sobaa gareen muraasni ittiin faarfamaa ture saaxiluutiin kan saboota Itoophiyaa maraa keessattuu kan gootota Oromoo hedduu ta'usaa sagantaa inni addabaabaayii masqalaatti qopheesse yoomillee kan hindagatamnee dha.
- ^{12.} 13. Haacaaluun ilma sabaa waan ta'eef yeroo hedduu hojii idileesarraa ummatsaa gargaaruuf yeroosaa aarsaa gochaa tureera. Gaafa quuqama sabaa ibsu, "Maalan jira" jedhe, gaafa lammiisaa jajjabeessu ammoo, "Jirra, jirra..." jechuun onnachiisee abdiitti hore. Fulduratti ammo sirboota baay'ee baasuuf qophiirra osoo jiruu Waxabajjii 22 bara 2012 rasaasa itti dhukaafameen lubbuunsaa darbeera. Hanga gaafa du'uutti guyyaa tokkoofillee harka kennatee hinbeeku ture. Hanga har'aattis and albamii lamaa fi sirboota qeenxee, "Maalan jiraa, jirra jirraa, waa'ee keenya, nan hima waa'ee kee, Oromiyaa, cabsaa fi Aggaaroo" jedhan jaallattootasaaf gumaacheera. Madda: Bariisaa, Waxabajjii 27 Bara 2012 fi Ethiopian Press Agency; July 4, 2020.

2 Sakkatta'a Barruwwan Walfakkaato

2.1 Haala Fayyadama Afaanii

Afaan bu'uura tajaajila hawaasaati. Hayyoonni akka Lyons (1981), Thomas, (1999) hawaasni tokko dhimma karoofatuufi hojjatu keessatti afaan wiirtuu tajaajila hawaasaa ta'uu eeru. Afaan akka waliigalaatti meeshaa waliigaltee dhala namaaf kennameedha. Pei (1966,f.141) "Language as a system of communication by sound, operating through the organs of speech" jedha. Dabalataan immoo Krauss and Chiu (1993, f.87) afaan karaa namoonni miira isaaniitti dhagahame yaada, fedhii akkasumas beekumsa isaanii ittiin ibsataniidha jechuun ibsa.

Fayyadama afaanii jechuun immoo haala addaa addaa keessatti akkaataa afaan hojiirra oolu kan ilaallatuu dha. Kunis dhimmoonni caasaa afaanichaa ilallatan jechoonni afaanichaa akkamitti dhimma ta'e tokko ibsuuf akka dhihaatan xiinxaluu wajjiin kan walqabatuu dha. Yaada kana ilaalchisee Cooper (1976) yoo ibsu itti fayyadamni afaanii xiyyeeffanno garaagarummaa afaan tokko keessatti haala dubbii, seerlugaa fi jechootaan walqabatee mul'atu akka ta'e akeeka. Isaaf fayyadamni afaanii dhimmoota looga afaanicha keessatti mul'atuun walqabatee garagarummaa hojiirra oolmaa sadarkaa dubbii caasaa fi jechootaan

walqabatu ta'uu isaa ibsa. Haata'u malee, fayyadamni afaanii looga walfakkaataa ta'e tokko keessatti haalli namni dhimma ta'e tokko ibsuuf jechoota fayyadamu, seerluga fayyadamu addaa addummaa kan qabaatuu dha. Karaa biroo fayyadama afaanii jechuun tajaajila afaanii iddoo adda addaa keessatti, dhimmoota hawaasaa keessatti qabuu dha.

Haala kana Clark (1996) yoo ibsu, fayyadamni afaanii hojii kamiyyuu keessatti barbaachisaa fi murteessaa ta'uusaa lafa kaa'ee jira. Kanaafuu, hojiin fayyadama afaaniirratti hojjetamu garaa garummaa haala xiinqooqaafi hawaasummaa jiru adda baasuu fi ibsuu wajjiin kan walqabatee dha.

2.1.1 Haala Fayyadama Afaanii Walaloo Sirbaa Keessatti

Oguma keessatti itti fayyadamni afaanii karaa baratamaa ta'een dhihaata osoo hin taane afaan guyyuu irraa maqee kan dhihaatudha. Sababni afaan guyyuu irraa maquun barbaachiseef keessaa inni tokko haala miidhaginaafi xiyyeeffannoo ergaa hojii ogumaa sanaan kan walqabatudha. Walaloon sirbaa hojiiwwan ogumaa yookiin aartiin dhihaatan keessaa isa tokkodha. Kanaaf, itti fayyadamni afaanii karaa adda ta'een kan mul'atudha. Leech (1969) yaada kana yoo ibsu "what makes poetry is the linguistic deviation a poet manipulates in his poetry and therefore linguistic deviation is regarded by him a means of creating artistic beauty" jedha. Yaadni kunis, waloon walaloon isaa miidhagina akka qabaatuuf haalli fayyadama afaanii murteessaa ta'uu isaa kan ibsuu dha. Karaa biroo Bakhtin (1981, f. 286) akkaataan fayyadama afaanii walaloo keessatti akkamiin dhihaachuu akka qabu yoo ibsu "The language of the poetic genre is a unitary and singular Ptolemaic worldoutside of which nothing else exists and nothing is needed. The concept of many worlds of language, all equal in their ability to conceptualize and be expressive, is organically denied to poetic style" jechuun ibsa. Kunis fayyadamni afaanii walaloo keessatti jechoonni haala qusannaa qabuun kan hojiirra oolan ta'ee, afaanonni addunyaa kana irra jiran walaloo keessatti haalli itti dhihaataniifi waan tokko itti addeessan humna qabaachuu irratti walfakkeenya kan qaban ta'uu isaa kan hubachiisuudha.

Miidhagina hojii ogumaatiif, hallii dhihaatina xinqooqa afaanichaa murteessaadha. Geengoo Xinqooqa Moskoo (Mosko Linguistic Circle) hundeessudhaan kan beekamu Jaakobsen barreeffama isaa "Linguistics and Poetics (1958)" jedhu qopheesse keessatti ogbarruun keessumaa immoo walaloon ergaa dabarsuuf jechoonni fayyadamu babbareedaa ta'uu akka qaban eera. Xinqooqni immoo saayinsii waliigala caasaa jechootati jechuudhan ibsa. Caacculeen bareedina (poetic) jechootaa kunis handhura xinqooqaa akka ta'an kan eerudha. Egaa yaada kana irraa kan hubatamu hojiileen ogumaa akka waliigalatti jechoonni isaan fayyadaman kan miidhagina qaban yoo ta'u kan walaloo immoo xiyyeeffannoo guddaa kan gaafatu ta'uu isaa ibsa. Sirbi walaloo weellisaan yookiin waloon tokko barreessetti yeedalloo mataa isaa uummatee kan gurra hawaasaan gahu waan ta'eef, sirbi akaakuu walaloo keessaa tokko jechuun ni danda'ama.

Akkaataan fayyadama afaanii sadarakaalee adda addaa qabaachuu danda'a. Leech (1969) akkaataa fayyadama afaanii jechuun sadarkaalee saddeetitti qoodee ibsa. Isaanis, Sagalewwan. xiinhiika, xiinhima, looga, filannoo jechaa, ergifannaa, jechaaf, haala teesuma walaloo fi kan

kana fakkaatan ibsee jira. Simpson (2004) immoo Akkaataa fayyadama afaanii jechuun sadarkaaleen shan akka jiran eera. Isaanis irra deddeebii sagalootaa, filannoo jechootaa fi hiika jechootaa, haala xiinjechaa, xiinhima, miidhagina kanneen jedhamanii dha. Karaa biroo Addunyaa (2014, f.167) yoo ibsu “Fayyadama afaanii ilaalchisee irra deddeebiin dhamsagootaa (dubbifamaa fi dubbachiiftuu, jechoonni fi caasaaleen walqooman akkasumas, filannoon jechaa bakka guddaa qaba” jechun ibsa. Haaluma kanaan qorannoo kun sadarkaalee akkaataa yookiin haala fayyadama afaanii hojii ogumaa ilaalchisee fayyadama malleen dubbii, irradeddeebii dhamsagootaa yookiin sagaleewwanii fi haala teesuma barreeffama walaloo sirbichaa (Graphological Deviation) irratti kan xiyyeeffatee dha.

2.1.2 Haala Irradedeebii Dhamsagootaa yookiin Sagaleewwanii

Akkaataa fayyadama afaanii walaloo sirbootaa keessatti qabxiileen xiyyeeffatamuu qaban haala irra deddeebii sagalootaa yookiin dhamsagootaati. Karaa miidhagini hojii ogumaa keessumaa kan walaloon (sirboonni) ittiin beekaman haala sagaloonni irra deddeebi’un itti mul’atanii dha. Fedhasaan (2013, f.85) akka eerutti, “Walaloon (sirbi) gosa ogbarruu miidhagina sagalee, filannoo jechootaa, dhikkisa yookiin yeedalloo hubatamaa, walqixxummaa safara birsagootaa, unata sagaleefi duraaduuba jechootaa / sagaleen beekamuu dha” jedha. Kunis dhimmoota akka irradedeebii sagalee dubbifamaa (Alliteration), irra deddeebii sagalee dubbachiiftuu (assonance) bilbila sagalee (rhyme) yaa’a sagalee (Rhythm)fi safara kan ilaallatuu dha. Bilbila sagalee jechuun walaloo tokko keessatti yeroo baay’ee dhuma gubbaatti sagalee walfakkaatuun xumuramuu jechuudha, yaa’insi sagalee (rhythm) jechuun immoo akkaataa yaa’insa jechootaa safaramuu danda’anii fi qophaa’ina afaanii kan mul’isu jabina, laafinaa fi haara galfannaa birsagootaa kan agarsiisuu dha. Haaluma kanaan sirboota Haacaaluu filataman keessatti dhimmoonni kunniin kan ilaalamani dha.

2.1.3 Haala Fayyadama Malleen Dubbii

Dhimmoonni walaloo sirbaa keessatti ulfaatina ergaa fi miidhagina walalichaaf murteessaa ta’an haala filannoo jechootaati. Filannoo jechootaa ilaalchisee Alamaayyoo fi Kaawwan (2009, f.114) yoo ibsan “Filannoon jechootaa walaloo sirbaa keessatti baay’ee barbachisaa fi murteessaa dha. Kanaafuu, sirriitti itti yaadamanii kan barreeffaman ta’uu qabu” jechuun ibsu. Filannoon jechootaa malleen dubbii kanneen akka, akkasaa, bakkasaa, nameessa fi kanneen biroo of keessatti hammata. Malleen dubbii akkaataa fayyadama afaanii keessaa isa tokko ta’e dhimma tokko ibsuu keessatti karaa salphaa fi hubatamuu danda’uun kan dhiheessuu dha. Yaada kana deeggaruun, Addunyaa (2014, f.208) yoo ibsu “Malleen dubbii fayyadama afaanii kan haala salphaa ta’een ergaa tokko nama hubachiisanii dha” jedha. Kanaafuu, fayyadama afaanii keessatti malleen dubbii ergaa fi miidhagina walaloo sirbaa tokkoo ilaalchisee shoora qabaachuu isaatu hubatama.

Gosoonni malleen dubbii hojii ogumaa tokko keessatti hojiirra oolan adda addaa ta'uu malu. Akkaataan hojiirra oolmaa isaanis akkaataa barreessaan yookiin weellisaan ergaa isaa dabarfachuu barbaade/barbaaddetu murteessa. Gosoota malleen dubbii kana ilaalchisee Guddon (1982, f.27) yemmuu qoqqoodu, "There are many figure of speech devices. Figure of speech is divided into: simile, metaphor, personification, apostrophe, hyperbola, antithesis, synecdoche, paradox and symbol" jechuun qoqqoodeera. Yaada kanarraa kan hubatamu malleen dubbii gosoota adda addaa qabaachuu isaaniti. Isaanis: akkasa, iddeessuu, nameessuu, atee, habalaka, arbeessuu, mitihee, fakkoommii / mallattoo fa'ii.

2.1.4 Haala Teessuma Walaloo (Graphological Deviation)

Haala teessuma kan jennu akkataa ijaarsa walaloo kan ilallatuu dha. Walaloon akaakuu barreeffamaa sirna barreeffamaa sirnaawaa irraa maqee dhihaatuu dha. Kun immoo mirga walaloon sirna barreeffamaa keessatti qabuu dha. Kanaaf haala teessumaa (graphological deviation) kan jedhamu immoo akkaataa walaloon bo'oo bo'oon itti qindaa'u kan ilaaluu dha. Leech (1969, f.49) yaada kana yoo ibsu yaada armaan gadii dhiheessa:

Graphology is a type of deviation that is related to the poet's disregard of the rules of writing. It is the line-by-line arrangement of the poem on the page with irregular margins. The graphological deviation or the special way of putting words and lines on the page may add a sort of second meaning to the original meaning of the verse.

Yaadni kunis haala teessuma walaloo jechuun akkaataa waloon bo'oo bo'oon itti taa'uu fi akkaataa jechoonni itti dhaabbatan ta'uu isaa kan agarsiisuu dha. Kana malees, ergaa walaloo tokkoo hubachuu ilaalchisee bo'oon jalqabaa akkamitti isa lamaaffaaf akka gumaachu kan agarsisu ta'uu isaati. Kanaaf, walaloon sirbaa seera baratamaa barreeffama afaan tokkoo hordofee deemuun dirqama miti jechuu dha. Yaada kana ilaalchisee Birhaanuun (2003) biyya kamittuu yoo ta'e waloodhaaf mirgi bilisaa tokko kennamee fi jira. Yeroo tokko tokko seera caaslugaa cabsuu, sirna barreeffamaa hordofuu dhiisuu, jechoota irra deddeebi' amuu hinqabne irra deddeebi'uun walaloo isaa keessa galchuu akka danda'u ibsa. Kanaaf, dhimmootni kunis sirboota Haacaaluu keessatti akkamitti akka calaqqisan kan ibsuu dha.

2.2 Dayeessa Qorannichaa

Yaadiddamni qorannoon kun irratti bu'uureffate yaadiddama bifeessuuti. Xiyyeeffannoon yaadiddama bifeessummaa unka yookaan bifa aartii sanaa qofa irratti kan xiyyeeffatuu dha. Akka Shoulter, (1988, f.105) ibsutti, yaadiddamni bifeessummaa hojii ogumaa keessatti bifa isaa irratti akka xiyyeeffatu ibsa. "Formalist emphasises on the form of literary work to determine the meaning" jechuun deggera. Yaadiddamni bifeessummaa barreeffama tokko of danda'aa godhee ilaala. Kanaafuu, waa'ee eenyummaa barreessaa, haala, yeroo fi k.k.f. irratti xiyyeeffannoo hinkennu. Yaada kana ilaalchisee Robert, (2000, f. 2076) yoo ibsu, "according to formalist view literary work is independent. The concern of literary criticism is also with the work of itself rather than author or back history of the work" jedha. Akka yaada kanaatti yaadiddamni bifeessummaa hojii kalaqaa tokko qofaatti of danda'ee kan dhaabatu godhee waan ilaaluuf kallattii adda addaan barreeffama tokkoof hiika kennuun akka danda'amutti ibsa. Haaluma kaanaan yaadiddamni bifeessuu qabxiilee kanneen akka miidhaginaa, itti

fayyadama jechootaa, aartummaa barruu sanaa hiika dabsataa, haala ijaarama barreeffamichaa, itti fayyadama dubbii qolaa fi kkf irratti bu'uureffachuun hojiilee ogumaa kan ilaaluu dha. Qorannoon kunis kanuma bu'uura godhachuun yaadiddama bifeessuutti dhimma bahuun kan gaggeeffamee dha.

3. Malleen Qorannichaa

Qorannoon kun gosa qorannoo akkamtaa hordofuun gaggeeffame. Malli akkamtaa, ragaa qorannichaaf barbaachisu erga funaananii booda jechaan ibsa bal'aa kennuun kan gaggeeffamudha (Cresswell 2007). Haaluma kanaan qorannoon kun akkaataa itti fayyadama afaanii sirboota Haacaaluu Hundeessa keessatti dayeessa bifeessummaa fayyadamuun kan gaggeeffame yoo ta'u; adeemsi qorannoo kanaa keessatti sirboota Haacaaluu kanneen yeroo dhihoo as bifa qeenxeen gurra uummataa bira gahaa turan addaan baasuutu raawwatame. Haala kanaan sirbootni Haacaluun keessumaa haala yeroo wajjiin walqabsisuun gurra uummataa biraan gahaa ture "Jirra, Jirraa; Maalan jiraa fi Maasaan Gamaa Lafa Hin baatu-sirba hawaasaa jalqaba Wasanuu Diidoon sirbame Haacaaluun irra deebi'ee (mix) gochuun kan sirbetu" qorannoo kana keessatti filatame. Ulaagaan filannoos qorannoo akkaataa ilaalchisee hariiroo mata duricha waliin qaban irratti hundaa'uun kaayyoo qorannichaa galmaan gahu danda'u jechuun kan filatamni dha.

Adeemsi qorannoo kun keessa darbe inni biroo sirboota viidiyoon jiran dhaggeeffachuun gara barreeffamaatti jijjiirruun (haas barruutu raawwatame). Sirbootni haas barruun irratti raawwatamanis "Maalan jiraa fi Maasaa Gamaa Lafa Hinbaatu" kanneen jedhan irrattidha. Haasbarruun waan sadarkaa barreeffamaatti hin jirre qaaccessuu waliin kan walqabatu akka ta'e hayyoonni ni ibsu. Qaaccessi haasbarruu akka waliigalatti itti fayyadama afaanii hawaasaa keessatti dubbatame tokko keessatti faayidaa maalii akka qabuu fi dubbii namoota gidduutti taasifamu keessatti maal akka fakkaatu ijaa xiinqooqaatiin qaacceessuuf kan gargaaru ta'uu isaati (Yule 2010,f.142). Sirbi sadaffaan filatame "Jirra, jirra" jedhu qorattoonni sirbicha bifa baarreeffamaan waan argataniif mala funaansa ragaa sakkatta'a dookimentii hojiirra oolchan. Sakatta'a dookumentii jechuun adeemsa qorannoo tokko gaggeessuu keessatti tooftaa qorannoo sun fudhatamummaa fi dhugummaa isaa mirkaaneessuuf bareeffaamtoota bifa adda addaatiin taa'aan qaacceessuu fi ibsuuf kan gargaaruu dha (Dastaa2013). Akkaataan qaaccessa ragaa qorannoo kana keessatti hojiirra oole qabxiilee xiyyeeffannoo fayyadama afaanii hojiilee ogumaa jedhu irratti hundaa'uun sirboota keessatti haalli irradiideebii dhamsagootaa agarsiifamanii jiru. Kana malees, gosoonni fi malleen dubbii akkamitti akka dhihaata tokko tokkoon qaaceffamanii jiru. Akkaataan teessuma barreeffamaa walaloo sirbaa kunis xiinxalamani jechaan ibsuun dhihaataniiru.

4. Qaaccessa Ragaa fi Bu'aa Qorannichaa

Mata duree kana jalatti qaaccessa ragaalee fi bu'aalee qorannichaatu duraa duubaan dhihaate. Akkuma beekamu halli irradiideebii sagaloota dubbifamaa fi dubbachiiftuu dhimma bo'ooowan walaloo keessatti mul'atani dha. Bilbilli sagalee immoo dhimmoota xumura bo'ooowan walaloo keessatti walsimuun dhihaataniidha. Malleen dubbii jechoota filatamoo sammuu namaa keessatti fakkii uumuun kanneen dhihaatan yoo ta'an; haalli teessuma

barreeffama walaloo immoo akkaataa waloon bo'oo bo'oon itti taa'uu fi akkataa jechoonni itti dhaabbatan kan agarsiisuu dha. Kana malees, ergaa walaloo tokkoo hubachuu ilaalchisee bo'oon jalqabaa akkamitti isa lamaaffaaf akka gumaachu kan agarsisu ta'uu ibsa. Haaluma kanaan, dhimmoonni kunniin qaaccessa asiin gadii keessatti duraa duubaan dhihaataniiru.

4.1 Qaaccessa Haala Irra Deddebii Sagalee Dubbifamaafi Dubbachiiftuu

Haalli irradeddeebii dubbifamaa walaloo Afaan Oromoo keessattis akkuma walaloo afaan kamiyyu keessatti argamu wallee Haacaaluu keessattis bal'inaan argamee jira. Walaloon sirba isaa keessaa akkaataa irradeddeebii dubbifamaa bifa asiin gadiin kan mul'atuu dha.

Ho...**h**oo...**h**oo...**h**oo...**h**oo

Ho...**h**oo...**h**oo...**h**oo...**h**oo

Ho...**h**oo...**h**oo...**h**oo...**h**oo

Ha...**h**aa...**h**aa...**h**aa...**h**aa

Jirraa...**J**irraa...**J**irraa... **J**irraa

Jirraa ...**J**irraa... **J**irraa

Jirraa...**J**irraa ...**J**irraa

Sirba Haacaaluu kana keessatti buufata lamaan irratti iyyuu sagaleewwan dubbifamaa irra deddebiin mul'atan ni argamu. Buufata jalqabaa irratti sagaleen '**H**' ta'e jedhamee sararoota bo'oo kanneen keessatti kan irradeddeebi'amee barreeffamee dha. Bo'oo lammaffaa keessatti immoo dubbifamaa '**J**' irradeddebiin kan mul'atuu dha. Kunis qaaccessa akkaataa fayyadama afaanii irradeddeebii sagalee dubbifamaa jechuun ni dandeenya. Kun ergaa fi miidhagina hojjichaa keessatti kan shoora qabuu dha. Bo'oowwan walaloo jala butaman kana keessatti sagalee dubbifamaan '**H**' irradeddeebiin kan mul'atuu dha. Irradeddeebiin bifa kanaa kunis, sirbichi midhagina akka qabaatuuf gumaacha guddaa kan taasisuu dha.

Karaa biroo immoo akkuma dubbifama sagaleewwan dubbachiiftuu yeroo irradeddeebi'an kan mul'atuudha. Kun walaloo Afaan Oromootiin barreeffamu keessaatti beekamaadha. Irradeddeebii dubbachiiftuu kan jennu irradeddeebii sagaleewwan dubbachiiftuu walfakkaataa bo'oo keessatti argaman kan ilaallatuu dha. Kanaafuu, walaloo sirba Haacaaluu Hundeessaa keessaa fudhataman armaan olii kana keessatti calaqqee irradeddeebii dubbachiiftuu agarsiisun ibsamee jira. Haaluma kanaan bo'oo jalqabaa keessatti sagalee dubbachiiftuu 'oo'...fi 'aa'**bifa** irradeddeebii qabuun galee jira. Buufata lammaffaa walaloo kana keessatti akka mul'atutti sagaleen 'i' fi 'aa'. Bakka garaagaraatti ni mul'ata adeemsi kunis akkaataa fayyadama afaanii irradeddeebii dhamsagootaa yookiin sagaleewwanii sirba Haacaaluu Hundeessaa keessatti calaqqisu jennee ibsuun ni danda'ama.

Dabalataanis Sirba Haacaaluu "Maasan Gamaa Lafa Hinbaatu" jedhu keessaa fudhatame keessatti calaqqee irradeddeebii dubbifamaa fi dubbachisaa akkaataa armaan gadiin kan mul'atu ta'uu ni hubanna.

Hallayya**an** hallayumaa

Maaltu **h**allayya**an** **h**urufa jedhee

Halagaan **h**alagumaa

Maaltu **h**alagaa dhaan fira jedhe

Walaloo sirba armaan olii kana keessatti sagalee ‘**H**’ bo’oo walaloo sirbichaa keessatti bakka garaagaraatti irradeddebbiin sagalee dubbifamaa yeroo torba irradeddebbiin kan mul’atee dha. Kun immoo yaa’insi sagalee walfudhataa yeedalloo gaarii akka qabaatuuf ga’ee guddaa qabatee argameera. Gama biraan immoo, sagalee dubbachiiftuun walakkaa jechaa fi xumura jechaarratti ‘a’ / ‘aa’ fi ‘a’ / ‘aa’ haala gabaabbinaafi dheerina qabuun irradeddeebi’amee kan mul’atee dha. Kun immoo wallee Haacaaluu Hundeessaa keessatti haalli irradeddeebii gama dubbifamaa fi dubbachiiftuun bal’inaan kan keessatti mul’atu ta’uu nuhubachiisa. Irradeddeebiin sagaloota kunniin immoo weelluuleen Haacaaluu humna godhachuun dhageettii gurra namaatti tolee yeroo hundumaa akka yaadatamu godheera.

4.2 Qaaccessa Haala Bilbila Sagalee /Yeedalloo (rhyme)

Bibilli sagalee walaloo keessatti miidhagina walaloo sanaaf baay’ee barbaachisaa dha. Kunis sagleewwan dhuma walaloo irratti argaman haala walfakkaataa ta’een xumuramuu wajjiin kan walqabatuu dha. Walaloo sirba Haacaaluu fudhatama keessaa haala bibila sagalee fi safara sagalee akkataa asiin gadiitti hubachuun ni danda’ama.

Shira Shiranii garaaf qalbii kiyya hatanii (a)

Akkan sirraa cituuf yaadanii (a)

Maal godheen sirraa citaa (b)

Si fudheen Giincii koo lixaa (b)

Si fudheen Gullisoo lixaa (c)

Sifudheen Dadar koo lixaa (c)

Walaloon sirba Haacaaluu kun sirba qeenxee “Jirra jirraa” jedhu keessaa kan fudhatameedha. Akkuma walaloo kana keessatti hubachuun danda’amuu sagaleewwan dhuma jechaa irratti argamanii sirbi kun bilbila sagaleen akka guutamaa ta’u kan tasisan mallattoo haammattuu keessatti (aa, bb fi cc) jechuun agarsiifamni jiru.

Karaa biroo immoo Walaloo sirboota keessatti bo’oo gaggabaaboo teesisuu fi bibilli sagalee bo’oo bo’oon osoo hin taane bo’oo lammaffaa irratti yeroo inni mul’atu jira. Kana malees, bibila sagalee eegsisuuf waloos ta’ee weellistoonni sagalee dubbichiistuu qofa osoo hin taane sagalee dubbifamaan yeroo isaan ibsaman nijira. Yaada kana lamaan mirkaneessuuf walaloo sirba Haacaaluu Hundeessaa ‘Maasaan gamaa lafa hinbaatu’ jedhu keessaa fakkeenya qaaccessaaf dhihaaterraan kan hubatamuudha.

Maasan gamaa lafa hinbaatuu (a)

Talbaa facaafata taatii (b)

Tokko du’ee tokko hin taa’uu (a)

Wal gaggalaafata taati (b)

- Kana gadii Xaafii calleessan (a)
- Ilma namaa qeerroo jabeessan (a)
- Oduu sobaa maaf odeessan (b)
- Saba qulqulluu maaliif Xureessan (b)
- Eemmulee Yaa Garba Ciisaa (c)
- Biyya Ofii Maltu Gadhiisaa (c)

Walaloo sirbaa kana dhuka jalqabaa keessatti bilbili sagalee akkaataa bo'oo tokko darbanii bo'oo lammaffaa irratti bilbila sagalee (abab) qabaatan kan agarsiisuudha. Dhukti lammaffaa bo'oo 1^{ffaa} hanga 4^{ffaa} kan jiru immoo akkaataa sagalee dubbifamaan 'n' dhumarra galuudhaan bilbila sagalee ibsu kan agarsisuu dha. Walumaa galatti, bilbilli sagalee sirba Haacaaluu keessatti qindoominaan dhihaachuun miidhagina sirbichaaf humna guddaa akka gumaachu kan taasise ta'uu isaa qaacceessa dhihaatterraa hubachuun nidanda'ama.

4.3 Qaacceessa Fayyadama Malleen Dubbii Sirboota Haacaaluu Keessatti

Akkaataa fayyadama afaanii keessaa inni biraan fayyadama malleen dubbii. Harry (1972:208) yemmuu ibsu, "A figure of speech in which the literal (denotative) meaning of a word or statement in the opposite of that intended" jedha. Qabxii kanarraa kan hubatamu, malleen dubbii oguma keessatti dhimma tokko amansiisaafi qabatamumma akka horatu taasisuuf gahee guddaa taphachuu akka danda'uudha. Haaluma, kanaan sirboota haacaaluu keessatti qaaccessi malleen dubbii dhihaatee jira.

4.3.1 Qaacceessa Haala fayyadama Malleen Dubbii Mitiheefi Tuqsee

Sirboota Haacaaluu filataman keessatti malleen dubbii calaqqisan keessaa inni tokko mitihe (paradox) kan jedhamuu dha. Dhaamsa ergaa darbuu yookiin hima barreeffamu keessatti yaadni walfaallessu argamuu dha. Walaloon sirbaa kun yaada kana mirkaneessa.

Inuman tikse malee kuulatoo
Ashuffeen baddaa loon hin gabbisuu
Inuman rafe malee yaa lammii
Tokkummaa dhabuun nama hin raffisuu

Walaloon kun sirba Haacaaluu qeenxee "Maasaa gamaa lafa hinbaaatu" jedhu keessaa kan fudhatamee dha. Walaloon sirbaa kana keessatti haala fayyadama afaan ogumaa jedhaman keessaa mala dubbii mitihe jedhamu kan calaqqisuu dha. Kunis, ergaan yookiin dhaamsi darbu irra keessaan walfaallessuu isaa bo'oo lamaan jalqabaa keessatti 'Ashuffeen loon gabbisuu akka hin dandeenyee fi garuu immoo isuma kan tiksuu ta'uu isaa ibsa'. Bo'oo lamaan gara dhumaa irratti immoo 'Nan rafe malee, rafuun akka isarra hin turre' jechuun ibsa. Kanaafuu, yaadotni kunniin kan walfaalleesan ta'uu calaqqisiisa. Kun immoo malleen dubbii mitihe jedhamu sirbicha keessatti hojiirra ooluu isaa ibsa.

Malleen dubbii sirboota Haacaaluu filataman keessatti calaqqisan inni biroon tuqsee kan jedhamuu dha. Tuqseen gosoota malleen dubbii keessa isa tokko ta'ee waan tokko, bakka wayii, namas ta'ee waan biroo maqaa dhahuun akkaataa seenaatiin dhiheessuuf kan gargaaruu dha. Fedhasaa (2013,f.8) "Tuqseen seenaan hojii ogumaa keessatti waa'ee iddoo, namootaa fi gochaa karaa mul'atuun yookiin alkallattiin seenaa wabii godhatee kan ibsuu dha". Yaadni kunis sirbootni Haacaaluu akkamitti akka seenaa Oromoo ibsan kan eeruu dha. Haaluma

kanaan walaloon sirba Haacaaluu ‘Maalan jira’, jedhu keessaa walaloo fudhatame kana ilaaluun nidanda’ama.

Laal Galootoo, Gullalleen kan Tufaa
 Laal Galootoo, gaara Abbichuu turee
 Laal Galootoo, Galaan Finfinnee marsee
 Laal Galootoo, sila akka jaalalaa
 Laal Galootoo, walirraa faggaannuu
 Laal Galootoo, jara nu fageessee

Koo Galaanee tiyyaa
 Farda siida hatanii
 Siidaa Dabaalee Sooree
 Koo Galaanee tiyyaa
 Erga nu daangeessanii
 Barri turee bubbulee

Dhukawwan walaloo armaan olitti eeraman kana keessatti dhimmoonni seenaa wabeeffachuun argaman ni mul’atu. Dhuka jalqabaa keessaatti qabsoo Tufaa Munaa dhimma Finfinneen walqabtee raawwataa ture ibsuuf Gullalleen teessoo Tufaa ta’uu ishii akka wabiitti fudhachuun ergaa isaa dabarfatee jira. Dhuka lammaffaa bo’oo 3^{ffaa} fi 4^{ffaa} keessatti immoo fardi Siidaa Dabalee Naafxanyootaan hatamee seenaa keessatti barreeffame akka wabiitti fudhachuun ergaa barbaadame dabarfatee jira. Adeemsi fayyadama mala dubbii kun immoo tuqsee ta’uu isaa ni hubatama.

4.3.2 Qaacceessa Malleen Dubbii Habalakaa fi Gurra Guddisoo / Arbeessuu

Malli dubbii sirboota Haacaaluu keessatti mul’atu inni biroon habalaka yookiin Saadduufi (Irony) arbeessuudha. Habalakni akaakuu malleen dubbii keessaa isa tokko yommuu ta’u; ergaan isaa karaa hiika faallaa ta’een kan dhihaatudha. Saaduu hiika isaa abbaa dhaga’u / dubbisutu tattaafatee hubata malee ofisaatti ibsa homaatuu hin kennu. (Fedhasaa 2013). Kanaaf, haalli kun sirboota Haacaaluu keessatti bal’inaan kan calaqqisuudha. Yaada kanas sirba isaa qeenxee “Maalan jira” jedhu keessaa fudhachuun yoo ilaallu:

Maalan jira?
 Maalan jira?
 Maalan jira yagaa
 Malan jira?
 Caccabsee na nyaatee jiraa
 Ani hinjiruu ani
 Ani hin jiruu
 Kukkuteet na nyaate tiruu

Walaloo armaan olii kana keessatti yaada dabarsuu barbaade ifatti baasee kan ibsu miti. Kanaaf dubbisaan yookiin dhaggeeffataan yaada kana hubachuuf, carraaqqii akka taasisu kan affeerudha. Sababni isaa “Maalan jira?” Maaliif? Akka ta’e; Caccabsee na nyaatee jira; eenyutu? Kanneen jedhaman kunneen tattaaffi dhaggeeffataa warra barbadanidha. Ergaa Haacaaluun mala dubbii kana fayyadamuudhaan dhimmootaafi haala yeroo sanaa karaa ifa

hintaaneen ibsuun ergaa isaa dabarfatee jira. Kunis hojichi miidhagina akka qabaatu taasisee jira.

Akaakuun malleen dubbii sirboota isaa keessatti mul'atu inni biroon Gurra guddisoo yookiin arbeessuu jedhamee beekamudha. Kunis walaloo isaa sirba qeenxee “*Jirra, jirraa*” jedhu keessaa fudhannee yoo ilaallu:

Hammeenyi ulee mataas

Injiraan ajjeesaa

Hammeenyi ulee mataas

Injiraan ajjeesaa

Jirra jirraa jirraa (x3)

Kunoo har'allee jirraa

...Uumamni seera uumaa dabsee

Raajii bara kana raaja kaa

Erga buqqeen dhagaa cabsee...

Sirba armaan olii kana keessatti dhiibbaan ulfaataa fi cimaa ta'e tokko jiraachuu isaa agarsisa. Ergaan darbu dhageettii akka qabaatuuf immoo mala dubbii arbeessuu jedhamu kanatti dhimma baheera. Kana jechuun namni tokko hammuma fedhuyyuu yoo mataa keessa dhahame injiraan mataa keessatti hin ajjeesu. Garuu, rakkoon baay'ee rakkisaafi suukanneessaa ta'e jirachuu isaa ibsuuf kallattii kanaan kan dhiheessedha. dhuka lammaffaa keessatti buqqeen dhagaa cabse jechuun isaa arbeessuudha.

Dabalataan calaqqee mala dubbii gurra guddisoo kan agrsiisu sirba “Maasaa gamaa lafa hinbaatu” jedhu keessaa kan fudhatame yaada kana ni mirkaneessa.

Biyya Ormaa dhaquun nama hindhibuu

Galuun nama dhibaa

Biyya ofii yaa gaaddisa Garbuu

Aduun nama hin arguu jarana

Walaloo asii olii kana keessatti, dhimmoota lamatu ibsame. Isaanis, biyya ormaafi biyya ofiiti. Kana keessattis, biyya ofii keessa jiraachuun caalamaa akka qabu agrsiisuudhaaf, “biyya ofii yaa gaaddisa garbuu, aduun nama hin arguu” jechuun ibsuu isaa hubanna. Kanaaf, garbuun baala akka hin qabne osoo beekamuu ol kaafamee ibsamee jira. Kunis arbeessuun sirbicha keessatti hojiirra ooluu isaa agrsiisa.

4.3.3 Qaaccessa Haala fayyadama Malleen Dubbii Nameessuu fi Fakkoommii

Malleen dubbii sirboota Haacaaluu filataman keessatti calaqqisan kan biroon nameessuudha. Nameessuun mala dubbii hojii ogumaa keessatti calaqqisu yoo ta'u; waan nama hin taane amala namaa gonfachisuudhaan kan dhiheessudha. Yaada kana Miller fi Greenberg (1991, f.66) irratti; “Personification is used in speech and writing for giving inanimate objects, abstract concepts or actions, human or near human characteristics” jechuun ibsa. Kunis malli dubbii nameessaa dubbiiif barreeffama keessatti kan hojiirra oolu ta'ee; gocha tokko amala namaatti fakkeessanii ibsuu akka ta'e eera. Haaluma kanaan malli dubbii nameessaa sirba “jirra, jirra” jedhu keessaatti hojiirra oole.

Nan mammaaka na mammaaksisaa

Uumamni seeraa uumaa dabsee

Mul'ataa adeemi naan jedhaa

Dukkana dukkanatti ibse

Walaloo kana keessatti uumamni akka namaatti yeroo dubbatu argina. Kana malees, uumamni akka namatti yeroo ajaja kennutu mul'ata. Kun immoo akkaataa fayyadama afaanii ilaalchisee malli dubbii nameessa jedhamu kun hojiirra oole ta'uu isaa agarsiisa. Haaluma walfakkaatuun walaloo siba "Maasaa gamaa lafa hinbaatu" jedhu keessa nameessuun hojirra ooluu kan agarsisu.

Caamsaa dhuftan moo Birraa

Yaa sawwileekoo, sawwan Oborii

Caamsaas, hin dhufnuu Birraa (x2)

Hindhufnu kaloo nutti bitanii

Kaloo nutti bitanii

Furdannaan albeedhaan nu fixanii

Maaloo...maaloo....maaloo

Jabbiloota koo yaa jabiloota odaa jalaa

Kan nama nyaatutu nu keessa jiraa

Maaloo...maaloo...maaloo

Walaloo sirbaa kana keessatti yeroo sawwan akka namaatti dubbattuu fi rakkoo irra gahe himatantu dhihaatee jira. Kana keessatti waanni dhihaate gocha namaati. Gochi namaa kun immoo fuulleen osoo hin tane kallatti sawwan jedhuun kan ibsamee dha. Kun immoo malli dubbii nameessa jedhamu kan hojiirra oole ta'usaa agarsiisa.

Malleen dubbii Sirboota Haacaaluu keessatti calaqqisan kanneen biroon mallatttoo/fakkoommiiti. Fakkoomiin malleen dubbii keessaa tokko yommuu ta'u, waan qabatamaa ta'ee ijaan hinmul'anne tokko mallaattoo waan mul'atuun bakka buusuudha. Fakkeenyaaf, 'ooda' yoo fudhanne oodaan ummata Oromoo biratti gaaddisa araaraa, kan seerri jalatti tumamu ta'uu mul'sa. Haaluma kanaan sirboota Haacaaluu keessatti jechoonni hawaasa Oromoo biratti yadriimee addaa yookiin fakkoommii addaa qaban ni mul'atu. Fakkeenyaaf, sirba isaa "Maasaan gamaa lafa hinbaatu" jedhu keessaa yaada fakkoommii / mallattumaa bifa asiin gadiin hubachuun nidanda'ama.

Amboo Gubbaa (Yaa baala goodarree x2)

Wallaggarraan (Yaa baala goodarree x2)

Arsii gubbaa (Yaa baala goodarree x2)

Sololloorran (Yaa baala goodarree x2)

Suma abdiinkoo (Yaa bala Gofareex2)

Teepha lookoo (yaa teepha lookoox2)

Suman yaade (yaa jajjabee koo x2)

Suman yaadee (yaa qeerransoo koo x2)

Walaloo sirbaa kana keessatti jechoonni hawaasa Oromoo biratti mallattumma qabaachuun beekaman ni mul'atu. Jechoota akka gofaree, jajjabee, qeerransoo jedhaman mallattumaa namoota qabsoo Oromoo keessa yeroo dheeraaf bosona keessatti aduu fi dheebuun dararaman ibsuuf jechoota mallattummaa qabani dha. Yeroo baay'ee jechoonni kun mallattumma waraana Adda Bilisummaa Oromoon kan walqabatuu dha. Egaa Haacaaluunis, jechoota mallattummaa kanatti fayyadamuun ergaa isaa dabarfateera. Walumaa galatti

weelluulee Haacaaluu keessatti akkaataan itti fayyadama malleen dubbii, walleen isaa baraan jiraatoo ta’anii sammuu namaa keessatti bifa mul’achuu danda’aniin kan qindaa’an ta’uu qaaccessi asiin olitti ilaalle ragaa guddaa dha.

4.4 Qaaccesssa Haala Teessuma Barreeffama Walaloo Sirbootan Haacaaluu

Haala teessuma walaloo jechuun akkaataa waloon bo’oo bo’oon itti taa’uufi akkataa jechoonni itti dhaabbatan kan agarsiisudha. Kana malees, ergaa walaloo tokkoo hubachuu ilaalchisee bo’oon jalqabaa akkamitti isa lamaaffaaf akka gumaachu kan agarsisu ta’uu isaati. Haaluma kanaan sirboota Haacaaluu filataman keessatti dhaabbiin walaloo sirboota sadan keessatti bifa garaa garaan kan mul’atudha. Kunis irradeeddeebii jechoota wal fakkaatoo, buufata keessatti akkaataa jechoonni itti dhabbaatan kan irra deeddeebi’amaniifi sararonni gaggabaaboo warra gaaggabaaboo waliin kanneen dhedheerina qaban immoo warra dhedheeroo waliin kan qindaa’an ta’uu isaa kan agarsiisudha. Haaluma kanaan, walaloo isaa “Jirra, jirraa” jedhu keessaa fudhannee yoo illaallu:

Sifudheen Gincii koo lixaa

Sifudheen Gullisoo lixaa

Sifudheen Dadar koo lixaa

Sifudheen Shaallaa koo lixaa

Sifudheen Gullisoo lixaa

Sifudheen Shukutee lixaa

Sifudheen Sabbataa lixaa

Sifudheen Awwadaay lixaa

Walaloo sirba kana keessatti bo’oowwan keessatti jechootni haala irradeeddeebii qabuun dhaabbatanii miidhagina sirbichaaf gumaachantu mul’ata. Isaanis, jalqaba bo’oowwan sirbichaa irratti “*sifudheen*” kan jedhuu fi dhuma bo’oowwan walaloo sirbaa kana irratti immoo “*lixaa*” kan jedhamutu mul’ata. Kuni immoo hojichi miidhagummaa akka qabaatu taasisee jira. Yeroo tokko tokko immoo akkaataan teessuma walaloo keessatti jechoonni yeroo bo’oowwan lama lamaan irradeeddeebi’an mul’ata. Haalli kunis sirboota Haacaaluu keessatti bal’inaan kan calaqqisu ta’uusaa hubanna. Haaluma, walfakkaatuun sirba isaa ‘Maasaa gamaa lafa hinbaatu’ jedhu keessaa fakkeenya tokko fudhannee ilaaluun ni danda’ama:

Maasaan gamaa lafa hin baatuu (x2)

Talbaar facaafata taati (x2)

Tokko du’ee tokko hin taa’uu

Walgaggalafata taati (x2)

Walaloo sirbaa armaan olii kana keessatti irradeeddeebiin jechootaa bo’oo 1^{ffaa} fi 2^{ffaa} keessatti haala wal fakkeenya qabaniin kan mul’ataniidha. Bo’oo 4ffaanis haala walfakkeenya qabuun dhabbatanii jiru. Bo’oo 3^{ffaa} immoo akka walqabsiistuutti taa’ee bo’oowwan tokkoffaa hanga araffaa jiran kan walitti hidhee dhabbatuudha.

Karaa biroo immoo teessumni barreeffama walaloo akkaataa beekamaa irraa maqee yeroon itti dhihaatu nimul’ata. Haalli kunis sirboota Haacaaluu keessatti nicalaqqisa. Walaloo sirba “Maalan jira” jedhu keessaa fudhatameen yaada kana mirkaneessuu nidandeenya.

Soorettii haadha Sooree

Irbaanni irra buusa qabaa

*Seqanii sesseeqanii**Kan addaan nu baasan jaraa*

Walaloo sirbaa armaan olii kana keessatti akkaataa/haalli bo'owwan keessatti mul'atu garaagarummaa kan qabaniidha. Bo'oo tokkoffaan sagalee 'ee', bo'oo lammaffaan immoo 'aa' bo'oo sadaffan immoo 'ii' kanaan kan xumuramee dha. Kana malee, ergaa walaloo kanaa bo'oo 3^{ffaa} fi 4^{ffaa} bo'oo 1^{ffaa} fi 2^{ffaa} dhimmi ergaa walalichaa/sirbichaa kan qaban osoo hin taane akka guutuutti kan tajaajilaniidha. Haaluma kanaan teessumni barreeffama walaloo, walaloo/sirba tokkoof gumaacha taasisuu keessatti shoorra kan qabuu fi haalli kun immoo waloo fi weellistoota adda addaa biratti garaagarummaa kan qabuu dha. Sirbootni Haacaaluu keessattis akkaataa dhimmi kun itti calaqqisu qaaccetti armaan olii kun kan mirkaneesseedha.

5. Goolaba

Haacaaluun Weellisaa beekamaa, sirboota isaatiin gurra hawaasa Oromoo biratti dhaggeettii guddaa qabuu dha. Sirboonni isaa kunis miidhagina addaatiin faayamee akkaataa onnee dhaggeeffataa keessaa baduu hindandeenyeen kan hawaasa bira gahaa tureedha. Miidhaginaa fi fudhatamummaa sirboota Haacaluuf wantoota gumaachan keessaa kan qorannoon kun adda baase akkaataa fayyadama afaaniti. Akkuma armaan olitti ibsamuuf yaalame ruqoolee fayyadama afaanii keessaa qorannoon kun kan ilaale akkaataa dhamsagoonni / sagaleewwan dubbifamaa fi dubbachiiftuun irradeddeebiin jalqaba, gidduu fi xumura bo'owwan walalichaa keessatti mul'atan kan agarsiiseedha. Akkataa hojiirra oolmaa bilbila sagalee sirboota isaas (aa, bb, cc, dd...) fi darbee darbee (abab...) kan keessatti calaqqisan ta'uun beekameera. Kana malees, akkaataa fayyadama afaanii keessaa kan qorannoo kun mul'ise malleen dubbii sirboota isaa keessatti bal'inaan mul'achuu isaati. Haala kanaan, sirboota isaa keessatti malleen dubbii kanneen akka mitihee, tuqsee, nameessuu, arbeessuu/gurra guddisoo, habalaka/saadduu fi fakkoommii jedhaman sirboota isaa keessatti kan hojiirra oolani fi miidhagina sirboota isaaf gumacha guddaa kan godhan ta'uu qorannoon kun adda baaseera. Gama biraan immoo qorannoo kana keessatti haalli teessumma barreeffama walaloo isaa keessatti jechoonni bo'owwan walaloo adda addaa keessatti irradeddeebiin kan dhihaatanii fi bilbilli sagalee darbee darbee kan walhinsimne ta'uun bira gahameera. Haalli kun immoo weelluulee adda addaa keessatti kan mul'atuu fi ergaa ofii kallattii barbaadneen hiika itti kennuuf kan tajaajilu akka ta'e agarsiisa. Gama biraan, immoo sirboonni Haacaaluu Hundeessaa hedduuminaan dhimmoota jiruu fi jireenya Oromoo waliin walqabatan hedduu kaasa. Kanaafuu, ogeeyyiin dirree qorannoo kanarra jiran qaawwa gama seenaan, eenyummaa fi kkf'n mul'atan haagutaniin yaboo qorannichaati.

Wabiilee

Addunyaa Barkeessaa. (2014). *Semmoo: Bu'uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo Finfinne: Far East Trading PLC.*

Awwal Sa'id. (2013). *Mijuu Ogbarruu. Dirree Dhawaa*

Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Ed. by M Holquist, translated by C. Emerson and M. Holquist. Austin, Texas: University of Texas Press.

Berhanu Matthewos. (2013). *Fundamentals of Literature*. Addis Ababa: Printed by Alpha Printers PLC.

Clark, H. (1996). *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cooper, R. (1976). *The Study of Language Use*. London: Oxford University Press
- Cresswell, J.W (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design*. (2nd.ed) Dasta Dassaalany. (2013). *Bu'uura Qorannoo*. Mana maxxansaa Far East Trading PLC.
- Fedhasaa Taaddasaa (2013). *Subii: Bu'uuraalee Ogbarruu Oromoo*. Subi Printing Press.
- Green Berg, R.A. (1991). *Poetry on Introduction*. New York: Mc Millian Education
- Guddon, J .A. A. (1982). *A Dictionary of Literary Terms*. New York: penguin Books.
- Halliday, M. A. K and Hasan, R. (1985). *Language Context and Text: Aspects of Language in a Social Semiotic Perspective*. Victoria: Deakin university press.
- Harry Shaw. (1905). *Dictionary of Literary Terms*. New York: Mc Graw Hill Book Compan
- Jakobson, R. (1958). *Linguistic and Poetics*. In Newton K. M. Twentieth Century Literary Theory London: Macmillan
- Kraus, R.M and Chiu, C. (1993). *Language Cognition and Communication CA: Santa Barbar*.
- Leech, G. (1969). *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longmans.
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics an Introduction*. Cambridge: Cambridge Univ. press.
- Pie, M. (1996). *How to Learn Language and What Language to Learn*. New York: Longman.
- Robbert, D. (2000). *Literature: Reading Fiction, Poetry and Dirama*. New York: MC Graw Hill printing
- Shaulter, E. (1988). *Contemporary Literary Criticism*. New York: long man.
- Shklovsky, V. (1917). *Art as Technique Literary Theory an Anthology*. Black Well Publishing
- Simpson, P. (2004). *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Rutledge,
- Sylvan, B. and William, E. (2009). *A short Guide to Writing about Literature*. New York: Pearson Longman.
- Yule, G. (2010). *The Study of Language*. (4thed.). New York: Cambridge University Press.